

**“ВІЧНО ЛИШ ТЕ, ЩО ЄДНАЄ НЕЗРИМОЮ НИТТЮ
ДУШУ І СЕРЦЕ ЖИВИХ З ТЕМНОЮ ДУШЕЮ МОГИЛ”**

Рязанцева Т.М. Стихія в системі: Європейська метафізична поезія XVII – першої половини XX століття. Мотивно-тематичний комплекс, поетика, стилістика: Монографія / Наук. ред. Д.С. Наливайко. – К.: Ніка-Центр, 2014. – 355 с.

“Ну хто не знає, що таке метафізична поезія?” – хочеться вигукнути, дивлячись на обкладинку монографії Т. Рязанцевої. Проте після уважного ознайомлення зі змістом роботи неминуче виникає інше питання: “А хто насправді знає, що це таке?” Ясна річ, на тлі теперішнього аналітичного буму навколо (пост)модернізму, мультикультуралізму, постколоніалізму, гетерогенності тощо монографія Т. Рязанцевої виглядає певною несподіванкою.

Проте актуальність праці стає просто беззаперечною, коли розумієш, що тут запропоновано абсолютно новий погляд на, здавалося б, відоме художнє явище, і більше того, це явище вписано в контекст сучасної літератури. У найкращих академічних традиціях (коли під академічністю розуміють здатність продукувати нове знання) Т. Рязанцева висуває власну наукову теорію, послідовно доводячи її на сторінках монографії. Сутність цієї

теорії полягає в тому, що метафізична поезія – це не лише історичний феномен, властивий визначеному періоду доби Бароко. Це позачасове, інтернаціональне та континуальне явище, що періодично, за певних суспільно- та культурно-історичних обставин виринає на поверхню літературного життя, даруючи нові зразки творів певного ґатунку. Змінюючись та модифікуючись залежно від контексту сучасності, ці твори все ж утворюють єдину художню парадигму.

Обґрунтування своєї теорії Т. Рязанцева починає з розв'язання низки питань теоретико-літературного характеру. Насамперед це стосується визначення самого поняття “метафізична поезія”, що, як переконливо продемонстровано, виглядає досить розмитим і неоднозначним, і не лише у вітчизняній, а й у світовій науці. Дослідниця досить рішуче розмежовує споріднені явища метафізичної та філософської поезії, що досі в нас уважалися майже одним і тим самим. Метафорично узагальнюючи аналітичні викладки роботи, можна сказати, що філософська поезія народжується там, де людина прагне осмислити світ і власну екзистенцію, а метафізична поезія з'являється, коли цей світ починає агонізувати, а екзистенція нестерпно боліти:

Вічно лиш море, безмежне море і небо,
Вічно лиш сонце, земля та її красота,
Вічно лиш те, що єднає незримою ниттю
Душу і серце живих з темною душею могил.

Ці рядки з вірша І. Буніна “Напис на чаші” (1903), винесені в назву рецензії, якнайкраще характеризують ту специфіку мотивно-тематичного комплексу метафізичної поезії, що її розглянуто в наступному розділі монографії Т. Рязанцевої. Конститутивна опозиція минущого-сталого (матеріального-духовного), тема Смерті й пов'язана з нею тема Часу, тема стосунків Бога й Людини (тема Віри), тема Любові, тема Самотності, своєрідне поєднання думки й емоції, перманентне відчуття “напруги” (tension), напружений пошук візуального образу духовних процесів – набір подібних тематичних і стилістичних констант поетичного тексту розглядається як чинник, що дає змогу класифікувати твір як метафізичний. Однак Т. Рязанцева не залишається тільки в межах традиційного літературознавчого аналізу. Вона пропонує досить унікальну ідею – вивчати мотивно-тематичний комплекс метафізичної поезії у світлі теорії фрактальності як однієї з основ хаології. Ця ідея не виглядає випадковою насамперед тому, що, як зазначають Х. Ортега-і-Гассет, Д. Чижевський,

Н. Лейдерман та ін., “світообраз Хаосу” взагалі властивий періодам сплеску метафізичної поезії, як, зокрема, добі Бароко чи Модерну. А отже, своєрідна “хаографічність” світосприйняття відкриває цікаву можливість для звернення до теорії фракталів. Використання теорії фракталів Б. Мандельброта, котрий визначає фрактал як “структуру, що складається з подібних до себе підструктур” (С. 25), вважаємо надзвичайно доцільною науковою акцією. Застосування цієї теорії дає змогу виявити чіткі структури і зв'язки там, де раніше дослідники бачили лише накопичення випадкових явищ, ознак і тенденцій. У результаті дослідниця робить низку теоретико-літературних узагальнень, важливих для характеристики поетики та стилістики метафізичної поезії. Зокрема, у роботі виявлено морфологічні особливості метафізичної поезії, уточнено структуру базових мотивних опозицій, окреслено шляхи взаємодії окремих тем і мотивів та мотивно-тематичного комплексу в цілому.

У наступних розділах Т. Рязанцева провадить дослідження метафізичної поезії одночасно у двох площинах – синхронічній і діахронічній. На широкому полінаціональному матеріалі дослідниця доводить, що “вічні питання” метафізичної поезії однаково насувні і для іспанських, і для англійських, і для російських, і для українських поетів. Метафізична поезія не має національних кордонів, будучи явищем загальнолюдського рівня. Водночас такий синхронічний погляд на різні варіанти метафізичної поезії дає можливість не лише визначити спільні естетичні доміанти, а й виявити національну специфіку означених літератур.

Аналіз метафізичної поезії в діахронічному аспекті особливо значущий, адже демонструє невмирущість і тяглість цієї художньої традиції відповідно до тенденцій розвитку суспільства. Так, давши різнопланову характеристику класичній метафізичній поезії XVII ст. (у тематичному, поетичному та стилістичному аспектах), авторка монографії переходить до розгляду метафізичної поезії кінця XIX – першої

половини ХХ ст. Варто зауважити, що приналежність деяких із заявлених у праці авторів до метафізичної поезії може викликати подив, адже такий ракурс здається досить сміливим новаторським поглядом на їхню творчість. Крім того, не можна оминати увагою і той факт, що робота побудована на матеріалі, часто маловідомому вітчизняному читачеві (насамперед ідеться про іспанську й англійську літератури), а отже, монографія набуває додаткового значення заповнення певних наукових лакун в українському літературознавстві. Зокрема, імена видатних майстрів англійця Дж.М. Хопкінса й іспанця Х.Р. Хіменеса, котрі вважаються класиками своїх національних літератур, у цьому дослідженні практично введені в український широкий науковий ужиток, хоча в зарубіжному літературознавстві їм присвячено безліч праць.

Отже, метафізичну поезію Великобританії Т. Рязанцева розглядає на матеріалі творчості Ф. Томпсона, Е. Мейнелл, Дж.М. Хопкінса та представників так званого “Апокаліптичного руху” (Г. Тріс, Дж.Ф. Хендрі, Дж.С. Фрейзер, Н. Маккейг, Н. Мур, Т. Скотт і В. Воткінс та ін.). Аналізуючи поезії цих авторів, дослідниця наочно демонструє, що метафізична поезія кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. виходить на новий щабель розвитку порівняно з добою бароко. Це виражається в новому осмисленні традиційних тем, поступовому ускладненні мотивно-тематичного малюнку, розширенні палітри образів. Однак, як стверджує авторка, таке оновлення художнього матеріалу аж ніяк не порушує традиційної системи стилістичних засобів, що й дає змогу бачити в цих творах зв’язок із класичною метафізичною поезією ХVІІ ст.

Схожий дослідницький сюжет властивий і розділу про іспанську поезію: унікальна інтерпретація основних тем, полемічний діалог із традицією, однак збереження контурів традиційної стилістики. Особливості нового етапу розвитку метафізичної поезії в національній літературній традиції Іспанії виявляє аналіз творчості Х.Р. Хіменеса, Д. Алонсо та авторів “першої повоєнної генерації”.

Вимальовуючи панораму метафізичної поезії в літературі Європи першої половини ХХ ст., Т. Рязанцева не зупиняється лише на досвіді Заходу, а доповнює картину зразками східноєвропейської метафізичної поезії; зокрема, ідеться про українських і російських авторів. Докладно аналізуючи творчість двох непересічних митців О. Стефановича і М. Цветаєвої, дослідниця доходить важливого висновку про те, що “сам факт активізації метафізичної поезії в літературах не лише Заходу, а й Сходу Європи в часи грандіозних соціальних потрясінь початку ХХ ст., говорить про універсальність цього феномену й неможливість обмежувати його якоюсь певною епохою чи країною” (С. 259).

Варта уваги також методологія дослідження Т. Рязанцевої. Виходячи з аналітичної настанови новітнього літературознавства, авторка не задовольняється лише номінативним і дескриптивним підходами до означеної проблематики. Вона наголошує, що для цілісного розуміння метафізичної поезії багато важать фонетичні, а головне – семантико-синтаксичні та граматичні особливості твору, що і спонукає її до ґрунтовного лінгвостилістичного аналізу. У результаті такого високопрофесійного розбору оригіналів поетичних творів (зокрема й іншомовних, англійських та іспанських), дослідниця доходить вагомого висновку про визначальну спрямованість метафізичної поезії передавати драматичне через граматичне, використовувати “граматичні засоби як знаряддя семантичної гри для якнайточнішої ілюстрації перебігу духовних процесів і градації напруги у творах” (С. 42). Більше того, через аналіз лексики і граматики авторка навіть виявляє національні особливості побудови й, відповідно, семантики творів поетів-метафізиків. Цікавим вважаємо спостереження, що певні смислові нюанси творів зумовлені граматичною своєрідністю відповідних мов: якщо англійські та іспанські автори демонструють віртуозне володіння палітрою часових форм, то слов’янські підвищують напругу через використання інфінітивів, способу дієслова та контрасти часових форм дієслова у фразі.

Головний висновок роботи полягає в тому, що метафізична поезія – це наднаціональне рекурентне літературне явище, здатне до розвитку й оновлення. Виникнення цього явища в літературі Т. Рязанцева слідом за іншими дослідниками, зокрема Дж. Смітом з його славнозвісним есе “Про метафізичну поезію” (*On Metaphysical Poetry*, 1933), пояснює особливими культурно-історичними обставинами. Зокрема, ідеться про переломні історичні епохи, коли суспільно-політичні процеси зумовлюють катастрофічний світогляд – на перший план виходять динаміка й дисгармонійність буття, світ бачиться дискретним і хаотичним, без констант і стабільності. Такий світ ворожий людині, яка відчувається в ньому хитко, ненадійно та відчужено. Такою була доба Бароко, коли, власне, і виникає метафізична поезія, таким був і початок ХХ ст., коли це літературне явище переживає

новий виток піднесення. Проте задля справедливості варто зауважити, що, хоча Т. Рязанцева і стверджує, ніби подібна світоглядна домінанта об’єднує поетів різних епох, дослідниця наголошує, що кожна доба має свої, насамперед семантичні особливості. Так, на думку авторки, якщо митці доби Бароко ще вірили в можливість відновити гармонію світу, то письменники ХХ ст. сумнівалися в досяжності будь-якої форми світової гармонії (С. 24).

Запропонований Т. Рязанцевою погляд на явище метафізичної поезії має важливе значення для розуміння світових і національних літературних процесів у історичній перспективі. Наприклад, майже зі стовідсотковою впевненістю варто стверджувати, що бурхливі події новітньої історії України подарують світові нові зразки метафізичної поезії, а наукові дослідження в цій галузі будуть запитувані й у майбутньому.

Отримано 15 липня 2014 р.

Олена Дубініна
м. Київ